

Милина Ивановић Баришић

Етнографски институт САНУ, Београд
milina.barisic@ei.sanu.ac.rs

Београдска околина: етнолошко-антрополошка истраживања¹

Околина Београда се све више издваја као засебна обласна целина – у административном, етничком, привредном и културном погледу. За етнолошко-антрополошка истраживања она је изузетно битан простор, ако се има у виду порекло, начин живота, материјално и духовно наслеђе становништва које насељава овај простор. Залеђе Београда још увек није свеобухватно истражено. Досадашња, по обиму релативно скромна истраживања показала су оправданост усмеравања пажње ка сазнавању традиционалних и савремених навика становника београдских села. У раду ће се указати на досадашња истраживања сеоског живота сеоских насеља београдске околине, на повезаност града и сеоског окружења и промене које су последица повећаног утицаја урбане културе на сеоско становништво. У ту сврху послужиће досадашња истраживања претежно сарадника Етнографског института САНУ.

Кључне речи: београдска околина, Београд, етнолошко-антрополошка истраживања, друга половина 20. века

The Environs of Belgrade: Ethnological and Anthropological Research

The Belgrade vicinity is becoming more and more distinguishable as a separate regional unit - in the administrative, ethnic, economic and cultural terms. It is an extremely important area for ethnological and anthropological research bearing in mind the origin, way of life, material and spiritual heritage of the inhabitants. However, the surroundings of Belgrade have not yet been comprehensively explored. Past, relatively modest research, have shown that it is justified to focus the attention to the knowledge of traditional and modern habits of the inhabitants of the villages around Belgrade. This paper will present the results of the research of rural life in the surroundings of Belgrade, the connection of the city with the rural environment, and the changes caused by the influence of urban culture on the rural

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту 47016: *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет портала: „Појмовник српске културе“*, Потпројекат 2. *Етнолошко и антрополошко тумачење традиције*, који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

population. For that purpose, the results of previous researches of associates of the Institute of Ethnography SASA will be used.

Key words: Belgrade environs, Belgrade, ethnological and anthropological research, second half of the 20th century

Једна од области у Србији која није у потпуности заобиђена, али, ипак, није била у значајнијој мери предмет етнолошко-антрополошких истраживања јесте околина Београда. Досадашња истраживања су недовољна да се стекне потпуни увид у развој области, а нарочито нису довољна да се сагледа континуитет/дисконтинуитет развоја области у целини, као ни разноликост појединих обласних делова који је сачињавају, па самим тим, ни духовног, материјалног и социјалног живота становника који данас насељавају околину Београда или су били њени становници у прошлости. Седамдесетогодишњица Етнографског института САНУ² прилика је да се укаже на досадашњи рад на проучавању области, али и на то шта је у досадашњем истраживачком раду пропуштено да се уради, а можда понајвише да се укаже зашто су важна истраживања градског залеђа. У овом раду ћу се углавном ограничити на истраживања која су обављали етнологи (антрополози) као сарадници Етнографског института САНУ.

* * *

Према истраживањима Ристе Николића обављеним на прелазу из 19. у 20. век – београдска околина „није издвојена обласна целина, нити се под таквим именом помиње раније. У најпозније турско доба један је део ове области припадао *београдској*, а други део *гروحанској нахији*, у којој је била Гроцка главно место. Београдска нахија је имала *посавску* и *колубарску*, а грочанска *подоунавску* и *космајску* кнежину. Доцније је грочанска нахија спојена са београдском, те остаје само *београдска нахија*, а потом *београдски округ*, како се и данас зове; срезовима врачарском и грочанском припадају села ове тако омеђене области“ (Nikolić 1903, 905–906). Ако у време Николићевих истраживања београдска околина није била издвојена обласна целина, током 20. века она се све више у том смислу издвајала, захваљујући, поред осталог, привредно-економском снажењу сеоских насеља у околини, а можда много више убрзаном развоју Београда као административног, привредног, економског и културног центра државе. Законом из 1957. године, утврђена је административно-територијална подела и границе простора који

² Етнографски институт САНУ је 2017. године обележио седамдесет година постојања. Јубилеј је обележен организовањем научног скупа *Ретроспективе и перспективе етнологије и антропологије*: Музеј на отвореном „Старо село“ у Сирогојну; организовањем изложбе *Сећање на сећања: поводом 70 година Етнографског института САНУ*: Галерија науке и технике САНУ и приређивањем *Малог лексикона српске културе: Етнологија и антропологија: 70 изабраних појмова*, у издању Службеног гласника из Београда.

се подводи под околину Београда. Тако по овој подели, која најприближније одговара географском појму београдске околине са главнином насеља јужно од Саве и Дунава, територију сачињавају: београдско Подунавље, београдска Посавина, авалски предео и обреновачка Колубара, као и две мање регије: сремско-земунски предео и Панчевачки рит (Kostić 1962, 61). Београдска околлина, у садашњем времену захвата највећим делом крајњи северни део Шумадије; затим делом прелази Саву и Дунав на северу, на источној страни је граница Дунав, а на западу обухвата део Шумадијске Колубаре.

Територија околине Београда је у дугом временском периоду функционисала као независна јединица у економском, па и у културном погледу. Међутим, већ од последњих деценија 19. века и касније, а нарочито у првим деценијама после Другог светског рата села око Београда своју материјалну егзистенцију претежно везују за велики град у близини. Ако се има у виду послератни друштвени развој, бива јасније зашто се у релативно кратком времену изгубила одредница „економске самосталности” овог простора – кренула је његова убрзана интеграција у градски миље. Покретање свеопште модернизације друштва у деценијама после Другог светског рата узроковало је бројне промене у сфери материјалног и духовног наслеђа и социјалним односима становника у готово свим насељима београдске околине. У том смислу, насеља и насељавање, порекло становништва, привреда, материјално и нематеријално наслеђе само су неке од битнијих одредница преображаја простора, али и већег привредно-економског и културног прожимања са Београдом, као урбаним центром, у деценијама друге половине 20. века и касније.

Прва систематска истраживања овог простора обављена су на прелазу из 19. у 20. век, дакле, пола века пре него што је основан Етнографски институт САНУ – 1947. године. Са овим појмом сусрећемо се тек у истраживањима поменутог Ристе Николића, који га уводи у званичну употребу. Истраживања која је он обавио са својом екипом и којима је руководио рађена су крајем 19. и почетком 20. века и обухватила су читаву околину Београда његовог времена. Резултати ових истраживања објављени су у едицији: *Српски етнографски зборник – насеља и порекло становништва* (1903). Поновљена слична истраживања свакако да би имала своју сврху с обзиром на чињеницу да се Београд није толико проширио у територијалном смислу, колико се увећао по броју становника, што се значајно одразило и на његову околину. Поновљена истраживања употпунила би сазнања о акултурацијским процесима и њиховим последицама на „староседелачко“ и новодосељено становништво. Такође, њима би се утврдио и степен међусобне интеграције, као и евентуално стварање „нових“ култура и традиција. Слична истраживања, али индивидуална, рађена су крајем шездесетих година 20. века, с циљем утврђивања промена које су захватиле околину Београда. Резултати тих истраживања доступни су у студији *Неке новије промене у животу и култури становништва околине Београда* (Bandić 1979, 9–105). У делу студије који се односи на насеља и порекло становништва аутор – Душан

Бандић, у значајној мери се ослања и на резултате изнете у монографији *Околина Београда* (Nikolić 1903).

* * *

Када се говори о досадашњим истраживањима околине Београда – а мислим првенствено на она која су обављана у оквиру истраживачких задатака сарадника Етнографског института САНУ – морају се констатовати скромни истраживачки резултати. Објављени радови представљају резултат претежно теренског рада сарадника Института (Drobnjaković 1952, 179–204; Nikolić 1977 (1953/1954), 465–510; Zečević 1960, 19–29; Pijjin i Mladenović 1960, 165–218; Lutovac 1962, 165–218; Stojančević 1971, 93–115; Bandić 1979, 1–105; Malešević 1984, 19–56; Nikolić 1979, 47–57; Nikolić 1984, 57–84; Divac 1984, 85–100). Институтски рад, а у оквиру њега и теренска истраживања у већем или мањем обиму, константни су вид истраживачког рада сарадника. „Први период рада Института могао би се окарактерисати као ’златно доба’ теренских проучавања, када су се још могле регистровати и ’откривати’ мање познате и аутентичне појаве традиционалне културе српског народа, и када су у методолошком погледу постављени темељи теренских испитивања у Институту“ (Nikolić 1997, 32).³ Почетне деценије представљају и време у којем је Цвијићева школа била још увек смерница истраживачке праксе, мада објављени радови који су део предметне проблематике нису сасвим у духу његовог наслеђа.⁴ Истраживања околине Београда током 80-их и 90-их година 20. века скоро да уопште нису рађена (Ivanović Barišić 1995, 320–325), да би после 2000-их, само поједини сегменти сеоске културе (календарски празници и сеоско одевање, породични односи) били поново у фокусу истраживачке пажње и рада на терену (Ivanović Barišić 2003, 47–59; 2007; 2007a, 215–235; 2009, 175–188; 2009a, 175–184; 2017; Pavićević 2006).

Истраживања у првим послератним деценијама рађена су у оквиру пројеката: 1. а) *Планска колективна етнолошка проучавања развоја и карактеристика нашег народа* и б) *Проучавање етнолошких промена и народног стваралаштва под условима социјалистичког преокрета* (Godišnjak 1963, 324); 2. *Планска колективна (монографска) проучавања развитка и карактеристика нашег народног живота* (Архив ЕИ САНУ 1970); 3. *Стално праћење промена у народној култури на селу* – у оквиру кога су била три потпројекта: а) *Промене народне културе на селу*; б) *Преображај приградских*

³ „Важно је истаћи да је већ од позних 50-их, а нарочито 60-их година дошло до проширивања и осавремењавања садржине теренских испитивања. Културне промене, изазване индустријализацијом и урбанизацијом земље, а у вези с тим миграцијама и реструктурирањем становништва требало је убрзано фиксирати на терену, и то најпре интензивне етнодемографске процесе, а затим утврдити њихово дејство на сеоску културу“ (Nikolić 1997, 33–34).

⁴ О Цвијићевој антропогеографској школи и методама рада у Етнографском институту видети: Lukić Krstanović i Prelić 2016, 149–176.

насеља на примеру Београда, Крушевца, Лесковца, Пирота и Новог Пазара; и в) *Промене у подручјима захваћеним великим јавним радовима* (Архив ЕИ САНУ 1977).⁵ Истраживања после 2000. године представљају индивидуално истраживачко одређење и обављана су или се још увек обављају на пројектима које финансира Министарство науке Републике Србије.⁶ 2002–2005: *Традиционална култура Срба*; 2006–2010: *Србија између традиционализма и модернизације – етнолошко и антрополошко проучавање културних процеса*. Од 2011. истраживања се обављају на два од четири актуелна пројекта у Институту: *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет портала: Појмовник српске културе. Потпројекат 2: Етнолошко и антрополошко тумачење традиције* (47016) и *Стратегије идентитета: савремена култура и религиозност* (177028).

У прве три деценије по оснивању Института истраживања су била у склопу реализације одређених пројектних задатака и представљали су претежно колективна истраживања сарадника који нису били само етнологи – било је архитеката, антропогеографа, социолога, фолклориста и др., а када је то било неопходно укључиване су колеге из других сличних институција (Етнографски музеј, Војни музеј, Катедра за етнологију и др.). Оснивањем Етнографског института, његови малобројни сарадници бивају ангажовани на различитим истраживачким задацима – а једна од, чини се, најважнијих тема у почецима његовог рада односила се на преображај народне културе у условима социјалистичког развоја друштва. „Проучавање преображаја народне културе на селу после Другог светског рата вршено је углавном у оним насељима или областима које су обухваћене интензивнијом индустријализацијом и урбанизацијом, чиме су створени услови за брже и коренитије преображаје у сваком погледу. Убрзани привредни развитак земље, напредак технологије и индустрије, а пре свега саобраћаја, довели су до наглог потискивања многих обележја традиционалне народне културе и код нас (стара сеоска архитектура, покућство, пољопривредна оруђа, народна ношња и друго). Сва ова и многа друга питања захтевала су темељно проучавање, при чему се водило рачуна о узроцима, процесима и последицама промена у одређеној средини. Овакво испитивање подразумевало је континуитет и перманентност током дужег периода, што је управо Етнографски институт САНУ чинио (...) у оквиру (...) пројекта *Стално праћење промена у народној култури на селу*“ (Јовановић 1992, 157).

У периоду од 1962. до 1965. године обављана су систематска проучавања промена у животу и обичајима становника у индустријским насељима на територији индустријализованих региона Србије, па је

⁵ Захваљујем се колегиници Мирослави Лукић Крстановић на помоћи у утврђивању назива пројеката и времена у ком су обављана истраживања.

⁶ Од 2000. године Министарство је променило неколико назива: Министарство науке и заштите животне средине, Министарство науке и технолошког развоја и Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

истраживањима обухваћена и приградска територија Београда, односно насеље Железник (Zečević 1960, 19–29), али и Колубарски рударски басен (Stojančević 1971, 93–115) и територија Младеновца чији резултати нису објављени у издањима Института.⁷ Током 1969. и 1970. године, у тридесетак насеља београдске околине истраживане су промене у различитим сегментима народног живота (Bandić 1979, 9–105). Како примећује Милка Јовановић „савремено стање народне културе и народног живота на селу (...) било [је] предмет сталног интересовања овог института и да је у свим досадашњим истраживањима знатна пажња посвећена актуелним појавама у народном животу, посебно појединим манифестацијама проузрокованим деловањем урбано-индустријализоване средине“. Како даље констатује „друштвени и економски развој у послератном периоду проузроковао је и на селу видна и веома интензивна кретања. То се, пре свега, огледа у миграцијама бројног пољопривредног становништва, које изазивају промене у структури породице, занимању и животу уопште“. У том смислу „одлазак омладине са села (на школовање, учење заната, одслужење војног рока, (...) привремени рад у иностранство итд.) свакако представља[ју] посебан проблем сеоских домаћинстава“ (Jovanović 1980, 23), па, самим тим, и теме за етнолошка истраживања у насељима која подводимо под околину Београда, а која до сада нису рађена.

У првој половини 70-их (1970–1975. године) у Етнографском институту је, међу осталим задацима, знатна пажња усмерена и ка сталном праћењу промена у народној култури на селу. Међутим, већ у другој половини деценије (1976–1980. године) истраживања се усмеравају ка сагледавању преображаја приградских насеља у различитим деловима Србије. Поред Београда истраживања се обављају и у околини Крушевца, Лесковца, Пирота и Новог Пазара. „Истраживањима су обухваћена, по утврђеним одредницама, ближа и удаљенија насеља у околини поменутих градова (...). Промене су праћене проучавањем неколико важних етнолошких проблема: 1) антропогеографске и етнодемографске карактеристике одабраних насеља; 2) култура становања; 3) брак породица и сроднички односи и 4) обичајни живот“ (Zbornik 1984, 8).⁸ Промене животних навика, како су одмицале године, бивале су све видљивије у готово свим регионима у Србији тако да је процес промена нарочито интензиван у приградским насељима посебно већих градова, а одражава се, поред осталог, на етнички састав становништва па, самим тим, и на промене у његовој култури.

Позната је чињеница да су градови увек били привлачни као имиграционо подручје, а последица те привлачности је прилив етнички и културно различитог становништва, нарочито у приградске зоне индустријских градова, што Београд јесте, нарочито у периоду после Другог

⁷ Рад је објављен у Цвијићевом зборнику (Vlahović i Drljača 1968).

⁸ Објављени радови тичу се становништва (Malešević 1984, 19–56); културе становања (Nikolić 1984, 57–84); брака и породице (Divac 1984, 85–100).

светског рата. Формирање нових насељених зона у градском окружењу значило је прожимања не само различитог становништва по пореклу, већ и са различитим животним и културним навикама, које су се у међусобним контактима, у мањем или већем обиму, мењале током времена. Имајући у виду поменуто, одговор на питање шта се конкретно догађало у насељима која окружују Београд као највећи градски центар у држави, од средине 20. века па према садашњости још увек је велика непознаница.

Као и у читавој СФР Југославији, тако је и у Београду и околини друштвени и економски развој у периоду после Другог светског рата проузроковао на селу видна и веома интензивна кретања и то углавном на релацији од села према граду. Углавном се ради о миграцијама пољопривредног становништва, па се стога оне могу сматрати узрочником бројних промена. Између осталог, подстичу се промене у структури, занимању и животу породице и појединца, другим речима, у готово свим сферама породичног живота и њене организације. Затим, одлазак омладине на школовање, учење заната, служење војске свакако су представљали значајну новину за традиционално организовану заједницу у којој су одсуствовања појединаца из заједнице била ретка и углавном кратка, па је стога њихово интензивирање током 50-их година и касније постало један од најважнијих узрочника значајних промена у сеоским домаћинствима, односно у самој организацији породичног живота. Промене су такође утицале да се у селу све више издвајају одређене категорије домаћинстава, с различитим погледом и односом према производњи, тржишту и потрошњи, што је готово у потпуности непокривено у досадашњим истраживањима. Стога нам нису сасвим познати степен и квалитет насталих промена, као ни последице процеса повећаног мигрирања ни промене социјалне структуре услед започете свеопште модернизације друштва почев од 50-их година 20. века. Поред поменутог, у првим послератним деценијама интензивирани су напуштање традиционалне одеће, што је тема само делимично обухваћена истраживањима (Nikolić 1957, 465–510). Ова празнина је делимично попуњена скорашњим истраживањима (Ivanović Barišić 2017). Њих је неопходно наставити, пошто је одевање у савременом периоду у потпуности необрађена тема у етнолошко-антрополошком смислу, и то не само на простору околине Београда, већ и читаве Србије.

Познато је да град утиче на своју околину. Међутим, колики ће тај утицај бити зависи од становника, њихових животних потреба и професионалне оријентације. У селима око Београда пољопривреда, заједно са сточарством, била је преовлађујући начин привређивања до скорашње прошлости. Живот Београда и његове околине данас је у интензивном прожимању, међутим, у прошлости је то било сасвим другачије. Наиме, тек у 19, а нарочито у 20. веку, Београд и његова околина престају да буду раздвојене целине, са до тада препознатљивом нотом свакодневног живота сваке од њих. После Првог светског рата, Београд постаје најбитније привредно, културно, управно-политичко место у држави, односно главни град новостворене државне заједнице – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

(касније Југославије), што релативно брзо почиње да утиче на живот у прво време ближег, а потом и даље залеђа (а већ од половине 19. века се истакао као несумњиво најважнији град Србије). Свакако да значајног утицаја у овом смеру има развој управно-политичких и културно-просветних функција које Београд добија као главни град новоформиране државе. Новонастала ситуација додатно подстиче развој насеља у околини, а промене у животу људи овог простора подстичу и економски развој друштва, шире посматрано. Створена потреба за радном снагом због наглог развоја индустрије подстиче прелазак из пољопривредних у непољопривредна занимања, тако да су додатно имиграције из свих крајева некадашње велике Југославије „у потпуности измениле етничку слику околине Београда и створиле велико етничко шаренило“ (Bandić 1979, 35), како у прошлом тако и у новијем времену. Миграције усмерене према граду или селима у околини један су од узрочника промена у економској, етничкој, биолошкој, културној сфери. Промене у привређивању одразиле су се на целокупан сеоски живот, а посебно на некадашњу сеоску свакодневицу. За већину „староседелачког“ становништва пољопривреда је била једино и „право“ занимање у дужем времену, што је вероватно био један од предуслова да се породице у многим селима претежно баве производњом хране (поврће, воће, млеко, сир, али и цвеће) за београдско тржиште (Lutovac 1962, 149–163; Bandić 1979, 41), а што се у скорашњем времену значајно променило, нарочито у селима која чине београдску Посавину. С друге стране, у селима београдског Подунавља производња воћа и поврћа представља у високом проценту основ и садашње економије сеоских насеља, што је свакако занимљива истраживачка тема.

Повећано запошљавање у београдским производним и услужним делатностима утицало је на промену начина организације живота и рада, јер је већина становника била принуђена да измени дневни ритам услед прилагођавања радном ритму који (је) подразумева(о) фиксно радно време. Тиме се пореметио устаљени и дуговремено постојећи оквир социјализације појединца. У новим околностима, село и породица престали су да буду примарни оквир сазнања неопходних јединки у одрастању, сазревању и формирању сопствене личности и породице. Нова организација дневног времена у савременим условима живота и рада чини да свакодневица поприми сасвим другачији ток у односу на ону са традиционалном организацијом заједнице. Искључивање поједин(а)ца (радно ангажовање, образовање и сл.) током већег дела дана из обавеза према домаћинству битан је чинилац промена у ритму, на пример, празновања календарских празника, као и одржавања обичајно-обредне праксе, која се због нових услова живота упражњава све мање, али и значајно трансформише (Ivanović Barišić 2007), а слично је и са саборским манифестацијама, од којих је у околини Београда било неколико познатих и изван његове околине (код манастира Тресије на Космају, код Манастира Раковица, на Авали и др.), које се све више изобичајавају или им се мења садржај (v. npr. Ivanović Barišić 2009a, 175–184).

Ангажовањем сеоског становништва у фабрикама и другим институцијама, град све више јача свој утицај на организацију сеоског живота,

али и почиње да мења лик простора који подводимо под појам његове околине. Запошљавање ван пољопривреде изазива у приградским селима корените промене од нове поделе улога у породици, облика свакодневног живота, активности у обичајном животу, одевном изгледу, изградњи нових стамбених и објеката намењених пољопривредним активностима (за смештај хране и механизације), другачији начин организације стамбеног простора, стварање могућности за образовање и запошљавање женског становништва, увођење нових празника у календар празновања – што представља само неке од чинилаца који су значајно утицали на промене традиционалне културе и схватања, али су свакако и занимљиве истраживачке теме. Миграције су свакако утицале на појачана мешања како различитих народа у прошлости, тако и самог српског народа који је долазио на овај простор из различитих области Балкана у којима је живео, доносећи са собом различите животне навике и културне обрасце. Почев од средине 20. века, услед повећаног запошљавања радно способног становништва, школовања омладине, обављања различитих других обавеза повезаних са градском средином, интензивирају се и тзв. *дневне миграције*. Ове миграције су незаобилазна појава индустријализованих друштава, али и појава која је утицала на промене у материјалној и духовној сфери појединца и њихове околине. Оне су један од чинилаца значајних промена схватања и свакодневних навика становника. Дневне миграције су само један у низу узрочника коренитих промена у животу становника околине Београда – у домену материјалног и духовног стварања.

Уистину, од када су у Етнографском институту покренута истраживања различитих области и тема повезаних са културом српског, али и других народа који живе у Србији, разматрање друштвених промена и њихових последица је готово увек било у првом плану. „Променама се посвећује пажња не зато да би се само евидентирало њихово присуство већ се пажљивом анализом, на пример, појединог обичаја, прати процес његове трансформације, при чему се он рашчлањује на поједине елементе из којих се види шта се у њему мења а шта не, јер обичај ретко нестаје нагло и без трага. Често се одржава по инерцији, мењајући улогу и функцију кад се изгуби основа на којој је настао. Проучавање савремених етнографских промена на тај начин намеће велики број нових тема и проблема. Поменимо, на пример, менталитет становништва као етнолошки проблем, коме, међутим, није посвећена посебна пажња, а позната је улога психолошког фактора у одлучивању о мењању начина живота, о пресељењу у град, запошљавању, школовању итд.“ (Radovanović 1979, 29–30). Дакле, у истраживањима и научним радовима у средишту пажње је становништво, култура коју је становништво наследило, коју ствара или преобликује у складу са друштвено-економским тенденцијама шире заједнице, динамика промена, па, самим тим, континуитет и дисконтинуитет културних традиција у времену прошлости/садашњости и на различитом простору, а затим је ту и настојање да се објасне културни феномени, како на нивоу традицијског тако и на нивоу осавремењеног села, али су готово сва истраживања изван области која је предмет овога рада.

Етнографски институт САНУ се углавном бавио истраживањима сеоске културе у контексту промена. Стога у радовима превладава схватање да се традицијска култура трансформише контактима, прожимањима сеоског и урбаног, наслеђеног и осавремењеног. На то су значајно утицали друштвени, политички, економски процеси који су обележили време друштвеног развоја у последњих скоро седам деценија. Измене у етнодемократској, образовној и професионалној структури становника, поред осталог, доводили су током протеклих деценија до отварања села према граду. Када се говори о трансформацији села и његове културе, незаобилазан је утицај средстава масовне комуникације и са њима продор масовне културе, што су значајне новине које су оставиле далекосежне последице на устаљени начин живота села и традицијске обрасце понашања.

* * *

Иако смо истрошили готово и другу деценију 21. века, може се констатовати, а то у извесној мери потврђује и лично истраживачко искуство, да сеоска култура није „умрла“, већ да је у неким сегментима још жива, за неке појаве постоје сећања, а приметна су и многа прилагођавања новом времену. Наравно, да су многи сегменти традиционалног живота и схватања нестали у неповрат. Истраживања која је аутор овог прилога обављао у оквиру рада у Институту показују да београдска околина представља занимљив истраживачки ресурс који би требало систематски истражити, јер је, поред бројних друштвених промена, прошла и кроз неколико фаза значајног мешања становништва. Бројне миграције у протеклом времену окончавале су свој ток у Београду, али и његовој околини, како у даљој тако и у скорашњој прошлости.

Овај рад има за циљ да констатује досадашњу истраженост насеља која у садашњем времену чине околину Београда. Али, како су то и истраживачи и сарадници Етнографског института старије генерације често с правом наглашавали – није довољно само констатовати, већ је одређене појаве неопходно испитивати, прикупљати релевантне податке, анализирати их и објашњавати. Због тога је од оснивања Института један од најважнијих задатака било проучавање културног наслеђа, његова трансформација, нестајање једних, појављивање и обликовање нових форми, њихова значења у прошлости и савремености – дакле трансформација појава и њихових значења у новим друштвеним, економским, политичким и културним околностима. Осврт на досадашња истраживања показао је да околина Београда није била изван истраживачке пажње, али да су она била у прилично скромном обиму, да су обављана претежно у првих неколико деценија после Другог светског рата. Ипак, мора се констатовати да доступна истраживања у публикацијама чији је издавач Етнографски институт САНУ ни приближно нису довољна да се стекне потпуни увид у развој и преображај околине Београда у прошлости, а још мање у садашњости. Неспорно је да околина Београда данас представља Србију у малом, али је, такође, неспорно и да је у етнолошко-антрополошком

смислу, садржај материјалног и нематеријалног наслеђа становништва које насељава ову Србију у малом још увек недовољно познат научно-стручној јавности.

Како су то већ други аутори приметили – Институту су од оснивања константно недостајали кадрови, а то је посебно приметно током педесетих и шездесетих година – „мало по мало, ипак [је] постајало очигледно да етнологија у Србији нема довољно капацитета да би остварила дефинисане друштвене циљеве и бољи друштвени статус на начин који јој је био понуђен – као нека врста микросоциологије, повезана са социологијом, економијом, бавећи се проблемима који су пратили изградњу савременог друштва – модернизацијом, урбанизацијом и њиховим културним последицама“ (Prelić 2008, 16). Иако се од почетка девете деценије 20. века проучавају симболичке и комуникацијске функције културе, чини се да околina Београда није била занимљива за ову врсту етнолошког разматрања. Свакако би било корисно, али и пожељно, уврстити истраживања која би за резултат имала студије у којима би се расправљало о културним променама, односно о проучавању комуникацијских и симболичких аспеката културе, ако не у целости, оно бар појединих сегмената материјалног и духовног наслеђа сеоског становништва београдске околине (становање, породична организација, празнични живот, животни циклус, одевање, и сл.). И на крају, али не и најмање важно, неопходно је напоменути да су досадашњи резултати везани за проучавање околине Београда резултат теренских истраживања сарадника Етнографског института САНУ, што би требало да остане пракса и у будућности.

Извори и литература

Архив ЕИ САНУ 1970. *Извештај о раду Етнографског института у 1970. години.*

Архив ЕИ САНУ 1977. *Извештај о раду у 1977. години.*

Bandić, Dušan. 1979. „Неке новije промене у животу и култури становништва околине Београда.“ *Зборник Етнографског института САНУ* 9: 1–105.

Vlahović, Breda i Dušan Drljača. 1968. „Nova etnička kretanja i pregrupisanja u Srbiji u vezi s razvojem industrije.“ *Cvijičev zbornik – u spomen 100. godišnjice njegovog rođenja*, 223–230. Београд: Српска академија наука и уметности.

Годишњак 1965. „Етнографски институт Српске академије наука и уметности.“ *Годишњак Српске академије наука и уметности LXX* (1963): 323–324.

Divac, Zorica. 1985. „Испитивање породице и брака у околini Београда.“ *Зборник радова Етнографског института САНУ* 14/16: 85–100.

Drobnjaković, Borivoje. 1952. „’Успомене’ на гробовима у Космајским селима.“ *Гласник Етнографског института САНУ* I-1/2: 179–204.

- Zbornik. 1984. „Umesto predgovora“. *Zbornik radova Etnografskog instituta SANU* 14/16: 8–9.
- Zečević, Darinka. 1960. „Neke antropogeografske karakteristike socijalističkog preobražaja sela Železnik u gradsko naselje.“ *Zbornik radova Etnografskog instituta SAN* 3: 19–29.
- Ivanović Barišić, Milina. 1995. „Arapi – obredna povorka u Velikom Selu 1995. godine.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* XLIV: 320–325.
- Ivanović Barišić, Milina. 2003. „Godišnji običaji u podavalskim selima“. *Tradicionalno i savremeno u kulturi Srba* (Posebna izdanja, 49). Ur. Dragana Radojičić: 47–59. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Ivanović Barišić, Milina. 2007. *Kalendarski praznici i običaji u podavalskim selima*. Posebna izdanja, 59. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Ivanović Barišić, Milina. 2007a. „Promene u godišnjim običajima u podavalskim selima“. *Zbornik radova 23: Kultura u transformaciji*. Ur. Dragana Radojičić: 215–235. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Ivanović Barišić, Milina. 2009. „Hristijanizacija narodnih običaja: primer volovske bogomolje“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LVII/1: 175–188.
- Ivanović Barišić, Milina. 2009a. „Nasleđe Avale“. *Zbornik radova 26: Spomen mesta – istorija – sećanja*. Ur. Aleksandra Pavićević, 175–184. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Ivanović Barišić, Milina. 2017. *Odevanje u okolini Beograda: druga polovina 19. i prva polovina 20. veka*. Posebna izdanja, 88. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Ilijin, Milica i Olivera Mladenović. 1962. „Narodne igre u okolini Beograda.“ *Zbornik radova Etnografskog instituta SANU* 4: 165–218.
- Jovanović, Milka. 1980. „Stalno praćenje promena u narodnoj kulturi na selu, Etnografski institut SANU 1971-1975.“ *Zbornik radova Etnografskog instituta SANU* 10: 21–26.
- Jovanović, Milka. 1992. „Preobražaj narodne kulture u seoskim prigradskim naseljima Srbije“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* XLI: 157–162.
- Kostić, Mihailo. 1962. „Naselja u okolini Beograda – prilog proučavanju postanka i razvoja“. *Zbornik radova IX*: 61–96. Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Beogradu: Geografski institut.
- Lukić Krstanović, Miroslava i Mladena Prelić. 2016. „Jovan Cvijić, antropogeografska škola i naučne politike Etnografskog instituta SANU u periodu 1947–1990“. U *Jovan Cvijić i srpska etnologija i antropologija*. Ur. Miloš Matić, Mladena Prelić i Marko Pišev, 149–176. Beograd: Etnografski muzej – Etnografski institut – Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet.

- Lutovac, Milisav V. 1962. „Preobražavanje naselja i privrede u okolini Beograda.“ *Zbornik radova Etnografskog instituta SANU* 4: 149–163.
- Malešević, Miroslava. 1984. „Demografske promene u nekim naseljima u okolini Beograda.“ *Zbornik radova Etnografskog instituta SANU* 14/16: 19–56.
- Nikolić Desanka. 1979. „Naselje Pinosava pre 57 godina prema rečima jednog savremenika.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* XXVIII: 47–57.
- Nikolić Desanka. 1984. „Kultura stanovanja u nekim prigradskim naseljima Beograda.“ *Zbornik radova Etnografskog instituta SANU* 14/16: 57–84.
- Nikolić, Rista T. 1903. *Okolina Beograda: antropogeografska ispitivanja*. Srpski Etnografski zbornik, V: Naselja srpskih zemalja, 2. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Nikolić Vidosava. 1957. „Narodna nošnja u Šumadijskoj Kolubari.“ *Glasnik Etnografskog instituta SAN* II/III: 465–510.
- Pavićević, Aleksandra. 2006. *Na udaru ideologija: brak, porodica i polni moral u Srbiji u drugoj polovini 20. veka*. Posebna izdanja, 57. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Prelić, Mladena. 2008. „Prvih šezdeset godina Etnografskog instituta SANU (1947–2007) – osvrt na pređeni put.“ Zbornik radova 24: *Slike kulture nekad i sad: šezdeset godina Etnografskog instituta SANU*. Ur. Ljiljana Gavrilović, 9–24. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Radovanović, Miljana. 1979. „Problemi društvenih promena i srpska etnologija u dvadesetom veku.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* XXVIII: 21–34.
- Stojančević, Vidosava. 1971. „Uloga nekih etnoloških faktora u socijalističkom preobražaju Kolubarskog rudarskog basena u SR Srbiji.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* XVI/XVIII (1967/1969): 93–115.

Примљено / Received: 05. 02. 2018.

Прихваћено / Accepted: 11. 04. 2018.